

*ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ АКТИВЛАРНИ БОШҚАРИШНИ МОЛИЯВИЙ
МЕХАНИЗИМНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ*

Саидов Хабибулла Шавкат угли

*Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети
«Бухгалтерия хисоби ва аудит» факультети талабаси
khabibullasaidov@gmail.com*

Аннотация: Мақолада Давлат молиявий активларни бошқаришни молиявий механизмни такомиллаштиришнинг моҳияти, Давлат монетар ва солиқ бюджет сиёсатлари боғлиқлиги, давлат молиясини бошқариш ва бунда молиявий механизмнинг турли хиллари кўрсатилган.

Таянч иборалар: молия тизими, давлат бюджети, монетар сиёсат, солиқ-бюджет сиёсати, молияни бошқариш, молия механизми, маъмурий бошқарув, мувофиқлаштирувчи бошқариш, молиявий дастак.

Америкалик иқтисодчи профессор Р. Мертон ҳар қандай молиявий активни бошқаришнинг асосий молиявий мезони сифатида улар учун талаб қилинадиган даромадлиликка таъсир этувчи қуйидаги омилларни таъкидлаб ўтади:

1. Рисксиз рентабеллик даражаси (Risk free rate). Хусусан, бунда капиталнинг бозордаги ўртача қийматини ўзида мужассамлаштирувчи фоиз даражаси назарда тутилиб, ушбу қиймат рисксиз даромадлилик даражаси сифатида қабул қилинади. Одатда бундай даромадлиликка эга бўлган молиявий актив сифатида давлат облигацион заёмлари инобатга олинади.

2. Молиявий бозордаги молиявий активларнинг ўртача тортилган даромадлилик даражаси. Бунда ўртача даромадлилик даражаси деганда замонавий портфел назариясида шакллантирилган портфеллардаги кенг молиявий активлар арсенали шароитида портфелнинг ўртача даромадлилик даражаси қабул қилинади

Шакллантирилиши мумкин бўлган даромадлиликнинг математик кутилиши. Фикримизча, иқтисодчи ушбу фикрида молиявий активларни бошқариш объекти

сифатида тури қимматли қоғозлардан ташкил топган активларни бошқаришда инобатга олинадиган омилларга урғу бериб ўтган. Бунда юқорида тилга олинган омиллар асосан даромадлиликнинг нисбий ва мутлақ кўрсаткичлари ҳамда ушбу даромаднинг эҳтимолли кутилишига эътибор қаратгандир. Маълумки, ҳар қандай бошқариш тизими каби молиявий активларни бошқариш жараёни ҳам маълум принципаал қоидаларга амал қилади. Бундай қоидалар молиявий активларни бошқарувнинг умумий принципларига умвофиқ самарали ташкил қилишнинг муҳим методологик асоси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Россиялик иқтисодчи А.А. Адаменко, Т.Е. Хорольская ва В.С. Горшковлар молиявий активларни бошқаришнинг умумий принципларига тўхталиб, аввало молиявий активларни бошқариш корхоналарнинг ягона бошқарув тизими билан интеграцилашуви таъминланишини кераклигини таъкидлайди.

Иқтисодчилар С. Осербайулы, А. Талгатлар ҳозирги вақтда корхоналар маблағларини бошқаришдаги асосий муаммолар қуйидагилардан иборатлигини таъкидлайдилар:

- ўзаро тўловларни амалга оширмаслик муаммоси;
- товарларни сотишдан тушадиган маблағлар молиявий ҳисоботда тўловни амалга оширишда эмас, балки товарларни жўнатиш пайтида акс эттирилади.

Шунинг учун маблағларнинг келиб тушишини прогноз қилиш тўлов фактуралар учун реал вақт асосида ҳисоблаб чиқилиши керак. Юқоридаги 2 омил асосан ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатларга хос бўлиб, биринчи санаб ўтилган муаммо тўлов тизимидаги муаммолар юзасидан пайдо бўлиши табиий ҳолдир. Нақд пул оқимини бошқариш корхонадаги дебиторлик қарзларини бошқариш билан чамбарчас боғлиқ, чунки баъзи корхоналар учун пул оқимининг асосий манбаи товарларни сотиш ҳисобланади. Товарларни сотиш нақд пулсиз ҳисоб-китоблар учун ўз вақтида ва қисмларга бўлиб, яъни кредит асосида амалга оширилади.

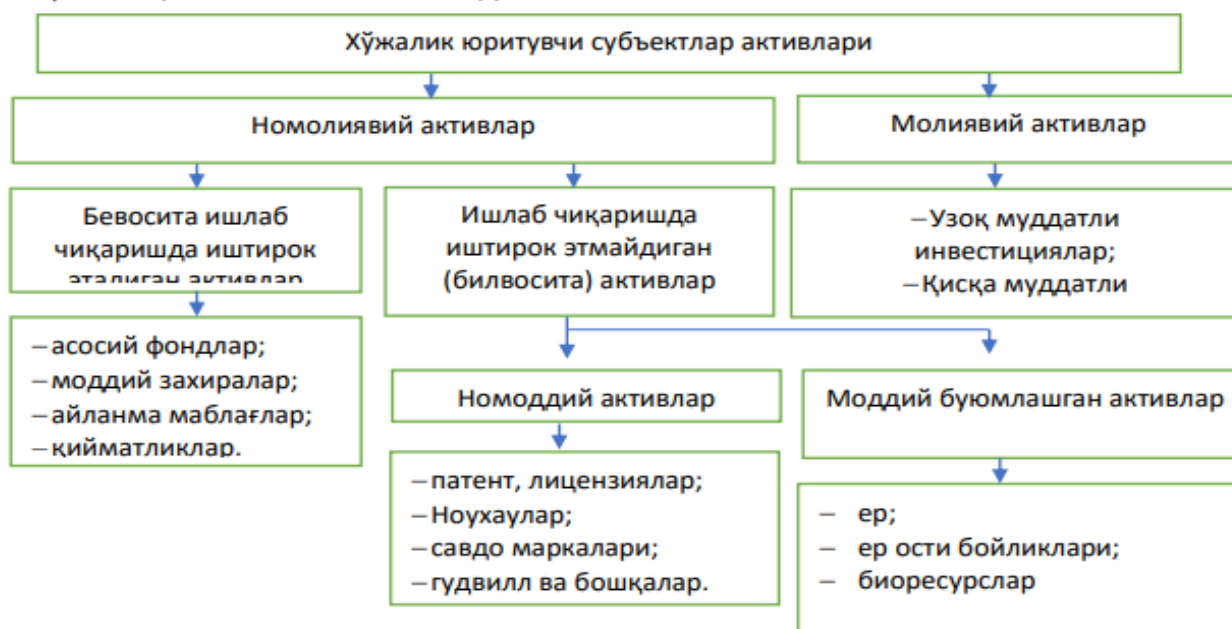
Шунинг учун харидорлар - қарздорлар етказиб берувчи билан ҳисоб-китоб қилишлари мумкин бўлган ўртача вақтни ҳисоблаш керак. Дебиторлик қарзларини бошқаришда менежер қуйидаги қатор параметрларни бошқариши керак:

- дебиторлик қарзларининг айланиш вақти;

- турли параметрлар бўйича қарздорларнинг тузилиши;
- харидорлар билан ҳисоб-китоблар схемаси ва уларни бирлаштириш имконияти;
- қарздорларнинг ўз мажбуриятларини бажаришини назорат қилиш;
- шубҳали қарзларни кўриб чиқиш принциплари;
- виждонсиз харидорларнинг қарзларини ундириш бўйича чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш.

Дебиторлик қарзларини ўз вақтида тўлашни таъминлашнинг замонавий усуллари анъанавий таркибий қисмларга эга, масалан, ўз вақтида тўлаш учун чегирмалар, камроқ анъанавий бўлганлар, масалан, молиявий активларни суғурталаш. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам иккита элемент мавжуд - бу келажакдаги фойдаларни ҳисоблаш ва мумкин бўлган йўқотишларни сақлаб қолиш билан сотиш тамойиллари. Дебиторлик қарзларини бошқаришнинг асосини корхонада ҳисоб-китоб қилиш тизими ташкил этади. Ҳозирги вақтда корхоналарда товарларни кредитга беришнинг ривожланган тизими мавжуд бўлиб, бу ерда кредит бериш шартлари кўплаб омилларга боғлиқ.

1-расм. Хўжалик юритувчи субъектлар активларининг туркумлиниши

Активларни бошқаришнинг марказий ядроси бўлиши керак, чунки улар корхонанинг истиқболли сиёсатини шакллантиради. Барча молиявий активларга хос сифат белгиси - бу келажакда даромад олиш ва уни талаб қилиш ҳуқуқидир. Демак, молиявий

активларни тизимли бошқарув методологиясида қуйидаги муаммолар кўриб чиқилиши керак бўлади: – даромад олиш қанча вақтни талаб қилади ва компания умуман исталган вақтни кутиб турадими ёки активни биринчи фойдали фурсатда сотадими; – регресс талаб кутиш хизмати учун компания қандай қўшимча даромад олишни афзал кўради; – бошқариш амалиётида талабнинг қандай усулларидан фойдаланилиши. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун қуйидаги бошқарув усулларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ: – ҳар бир молиявий актив тури бошқаришга нисбатан ўзига хос равишдаги молиявий сиёсатда ёндашувни аниқлаш ва таснифлаш; – корхонанинг барча ресурслари таркибидаги активлар ҳолатини ва ушбу ҳолатдан келиб чиқадиган ликвидлик ва молиявий рискларни комплекс молиявий таҳлил қилиш.

Ишлаб чиқариш воситалари ғояси иқтисодиёт тушунчаларига илк бор классик иқтисодиёт назариячилари томонидан XVIII асрда киритилиб, бунда меҳнат куроллари, меҳнат предмети ва меҳнат асосий ишлаб чиқариш воситалари сифатида қаралган. Иқтисодиёт муносабатларининг мураккаблашиб бориши ва иқтисодиёт назарияси тараққиёти ишлаб чиқариш воситалари тушунчасини кенгайтириб бормоқда. Охириги 50 йилларда булар неоклассик иқтисодиётчилар, маржиналистлар ғояси тарафдорлари, институционализм назарияси тарғиботчилари ва бошқалар томонидан фантехника ютуқлари, тадбиркорлик хусусиятлари, ахборот ва бошқа омиллар қаторида, молия-пул воситаларини ишлаб чиқариш воситаларининг энг муҳимларидан бири, деб баҳоланмоқда. Классик иқтисодиёт назариячиларининг пул-молия фақат дастмоя, ишлаб чиқариш ва савдо-сотиқ хизматини амалга оширувчи воситаси ғоясидан фарқли ўлароқ, молия маблағлари ишлаб чиқариш ва савдодан қатъий назар, ўзи янги қиймат яратувчи омил сифатида баҳолана бошланди. Бунга ғарб давлатларида авж олган секютиризация жараёнлари ва турли хилдаги деривативлар бозорларининг тараққиёти далда бўлиб хизмат қилди. Шу билан бирга, таъминланмаган маблағларнинг (unbacked assets) кўплаб ҳолларда муомалада ҳаракатланиши, 2001-2002 йилги «доткомлар» молиявий инқирози ва 2008 йилдан бери ҳамон давом этаётган молия-иқтисодий инқирозларга қармасдан, молия маблағлари иқтисодиётдаги жараёнларни ҳал қилувчи омил сифатида баҳоланиб

келинмоқда. Гарчан, тараққий этаётган ва транзит иқтисодларда дериватив ва қийматли қоғозлар бозорлари тараққий этган давлатлар каби ривожланмаган бўлса-да, молиявий маблағларни иккинчи даражали омил сифатида баҳолаш замон талабларидан йироқдир. Бу омилдан оқилона фойдаланиш ушбу иқтисодий категорияни замонавий иқтисодиёт ютуқлари нуқтаи назардан таҳлил қилиш ва унинг бошқаруви масалаларини кенгроқ ўрганиш, мазкур ресурслардан фойдаланиш самарасини ошириши муқаррар.

Давлат бюджети иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа таррақиётини самарали тартибга солувчи мажмуа бўлиб, у давлатга зарур бўлган молиявий ресурслар ҳажмини акс эттиради, мамлакатда солиқ сиёсатини белгилайди, миллий даромад ва ялпи ички маҳсулот қайта тақсимланишининг аниқ йўналишларини қайд этади, маблағларни харажат қилиш орқали давлат ижтимоий ва иқтисодий сиёсатини амалга оширади ва стратегик тараққиётни таъминлаб туради. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодексининг 3-моддасида Давлат бюджети: «Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети – давлатнинг давлат вазифалари ва функцияларини молиявий жиҳатдан таъминлаш учун мўлжалланган марказлаштирилган пул жамғармаси», деб таърифланган. Аслида, мазмунан давлат бюджети жамиятнинг жамланган молия маблағлари бўлиб, улар давлат ва маҳаллий бошқарув органларига юкланган вазифаларни молиялаштиришга мўлжалланган ҳамда молиялаштирилган ишларнинг бажарилишини қамраб олиши лозим. Келтирилган тушунчанинг Бюджет кодексидан ифодаланишидан асосий фарқи Бюджет кодексидан давлат бюджети «марказлаштирилган пул маблағи» деб ифодаланганидир. Келтирилган назарий тушунчада эса молиявий маблағ деб ифодаланмоқда. Аслида пулми ва/ёки молия? Давлат бюджети ҳамisha ҳам «марказлашган пул жамғармаси»га эга эмас. Бюджет вужудга келган заҳотиёқ пул маблағлари шаклланмайди. Ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан келгуси йил учун давлат бюджети параметрлари қабул қилиниб, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланиши билан кучга киради. Одатдаги тартибга кўра, ушбу ҳодиса тасдиқланаётган бюджет параметрларининг ижроси амалга ошириладиган молия йилидан олдинги йилнинг ноябрь-декабрь ойларида рўй беради. Бироқ, бу даврда

хали «марказлашган пул маблағлари» шаклланмаган бўлади. Марказлашган пул маблағлари шаклланиши учун Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, жойлардаги молия бошқармалари ва туман, шаҳар молия бўлимлари ойма-ой тақсимланган Бюджет даромадлари ва харажатлари ёйилмасини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди.

Солиқ органлари ушбу ҳужжатга асосланиб бюджетга солиқ йиға бошлайдилар. Лекин бу солиқлар келиб тушгунга қадар бюджетда «марказлашган пул маблағлари» хали бўлмайди. Демак, уни марказлашган пул маблағлари дейиш етарлича асосланмаган. Кимдир «айланма касса маблағлари»га ишора қилиши ва ўтган йилги қолдиқлар бюджетдаги марказлашган пул маблағларидир, дейиши мумкин. Лекин ушбу «айланма касса маблағлари» ўтган йилги қолдиқ бўлиб, уни жорий йилги бюджетга ўтказишдан аввал жорий йилнинг Бюджет ёйилмаси қабул қилиниши лозим. Шундан кейин ўтган йилдан қолган айланма касса маблағлари жорий йил ҳисобида расмийлаштирилиши мумкин бўлади. Давлат бюджетини ушбу нуқтаи назардан ифодалайдиган бўлсак, уни «марказлашган пул маблағлари» эмас, балки «жамиятнинг жамғарган молия маблағлари» деб ифодалаш керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абаева Н.П., Шигаева Е.В. Развитие концепции финансового менеджмента. // Финансы и кредит. – 2013. – №47(575). – С. 25–28.
2. Мертон, Роберт К. (1973). "Теория рационального ценообразования опционов". Bell Journal of Economics and Management Science. Корпорация "РЭНД". 4 (1): 141–183.
3. Адаменко А.А., Хорольская Т.Е., Горшков В.С. Финансовые активы: понятие и оценка // Вестник Академии знаний №34 (5), 2019
4. Осербайулы С. С.; Талгат А. А.. Современные проблемы управления финансовыми активами предприятия и методы их решения.. Вестник КазНУ. Серия Экономическая, [S.l.], v. 90, n. 2, p. 71-75,
5. Bogle, John C., 2012, The Clash of Cultures: Investment vs. Speculation, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
6. Gershman, John and Jonathan Morduch, 2015, "Credit Is Not a Right", in Microfinance, Rights and Global Justice, Tom Sorell and Luis Cabrera (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 14–26.